

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th April, 2025

**SOYLEWI TOLIQ RAWAJLANBAGAN BALALAR BAYLANISLI
SOYLEWIN RAWAJLANDIRIWDA QARAQALPAQ XALIQ
ERTEKLERININ AHMIYETI**

Shakirova Salima Yusipbay qızı

NMPI Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya
kafedrası assistent-oqıtıwshısı

Tayanış sózler: nevrologiya, psixologiya, mexanizm, fiziologiya, ertek,leksika, grammatika, agrammatizm

Kalit so'zlar: nevrologiya, psixologiya, mexanizm, fiziologiya, ertak, leksik, grammatik, agrammatizm

Ключевые слова: неврология, психология, механизм, физиология, сказка, лексический, грамматический, аграмматизм

Key words: neurology, psychology, mechanism, physiology, fairy tale, lexical, grammatical, agrammatism

Házirgi kúnde mámleketimizde sóylewinde kemshiligi bolǵan balalar menen alıp barılatuǵın korrekciyalıq-pedagogikalıq hám tárbiyalıq isler alıp barıwda úlken itibar qaratılmaqta. Balalardaǵı sóylew kemshilikleriniń óz waqtında aldın alıw nevrologiyalıq, psixologiyalıq keselliklerdiń aldın alıwdan baslanadı. İnsan sóylewi túsiniikli hám mánili bolıwı ushın sóylew aǵzalarınıń háreketleri anıq hám durıs bolıwı kerek. Sóylewdiń normal iskerliginde psixologiyalıq, fiziologiyalıq mexanizmleri saqlanǵan boladı. Sóylew buzılıwları balanıń belgili bir til ortalıǵında qabil etilgen sóylew iskerligi normal jaǵdayda isleytuǵın psixofiziologiyalıq mexanizmleriniń ázzilesiwine baylanıslı til normalarınıń buzılıwları menen belgilenedi.

Baylanıslı sóylew- bul predmet mazmunın barlıq áhmiyetli táreplerin sáwlelendirip beriw esaplanadı. Sóylew eki sebepten kóre baylanıspawı múmkin: sóylewshi pikirini analiz ete almasa hám sóylewdiń tolıq berilmewi menen (atlıq, kelbetlik, feyil) lerdiń óz ornında qollanbawı menen.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th April, 2025

A.M.Borodovich pikirine kóre baylanıslı sóylew bul-adamlar arasındadıǵı qarım-qatnastı támiyinleytuǵın sóz, gáp, pikirdiń izbe-izlikte qollanıwı esaplanadı. Baylanıslı sóylew dialog hám monolog sóylewden ibarat. Baylanıslı sóylew eki basqıstıan ibarat. Olar: 1.Dialog sóylew 2.Monolog sóylew

Eń dáslep balanıń 4 aylıǵınan baslap gu-gúgilew sesleri payda bola baslaydı. 6 aylıǵında gúbirlew sesleri payda boladı. Dáslepki bir buwınlı sózler bolsa qız balalarda 9-10 aylıǵında, al ul balalarda bolsa 11-12 aylıǵında payda bola baslaydı. Dialog sóylew balanıń 2 jasına barıp rawajlana baslaydı. Yaǵnıy balalar ózlerine jaqın adamlar menen qarım-qatnastı dialog sóylew arqalı ornata baslaydı. Al balanıń 5-6 jasına barıp monolog sóylew rawajlana baslaydı.

Sóylewi tolıq rawajlanbaǵan balalarda sóylewdiń kesh payda bolıwı, sózlik xorlıǵınıń jetispewshiligi, agrammatizm, seslerdi aytıwdadıǵı kemshilikler, gáplerde baylanıslı sóylewdiń rawajlanbaǵanlıǵı gúzeteledi. Sóylewdiń tolıq rawajlanbaǵanlıǵı túsiniǵi bala sólewiniń anıq jaǵdayınan kelip shıqqan halda óziniń etiologiyası boyınsha sóylew rawajlanbaǵanlıǵınıń hár qıylı kórinislerinde pedagogikalıq jantasıw imkanıyatı haqqındaǵı zamanagóy kóz-qaraslarǵa tiykaralanadı.

R.E.Levina mektepke shekemgi jastaǵı balalarda sóylewi tolıq rawajlanbaǵanlıǵın úsh dáreje menen belgileydi: sóylewde baylanıs qurallarınıń ulıwma joq bolıwınan baslap, fonetikalıq-fonematikalıq hám leksikalıq- grammatikalıq tárepten rawajlanbaǵanlıq belgileri bolǵan sóylew buzılıwına shekem. [3]

Sóylewi tolıq rawajlanbaǵanlıǵınıń I-dárejesi sóylewdiń bolmawı menen xarakterlenedi. 4-6 jastaǵı balalardıń sóz baylıǵı az bolıp, anıq emes aytılatuǵın kúndelikli sózlerden ibarat. Seslerge eliklew, sesler kompleksi menen shegaralanǵan boladı. Nárse hám hádiyselerdi parıqlamaǵan halda ańlatıw, sózlerdiń kóp mánige iye bolıwı xarakterli ózgeshelik esaplanadı. Mısalı “tu-tu” -mashina, paravoz, samolyot, qayıq; “taq”- jıǵıldı, túsirip jiberdi, sındırdı, buzdı. Bul balalardıń passiv sóz baylıǵı aktiv sóz baylıǵına qaraǵanda biraz kóbirek lekin sózlerdi túsiniw páseygen boladı, olar kóp sózlerdiń mánisin túsineydi. Sesler aytıluwında turaqlılıq bolmaydı, sesler bir-biri menen almastırılardı, fonematikalıq oqıw buzılǵan

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th April, 2025

boladı. Söylewi tolıq rawajlanbağanlıgınıń bul dárejesine iye bolǵan balalar ushın sesler analizi boyınsha berilgen tapsırmalar túsiniksiz boladı.

Biraq G. I. Gryevkova (1967) tárepinen alıp barılǵan izertlewler sóylewdiń tolıq rawajlanbağanlıgınıń bul dárejesinde balalar sóylewiniń impressiv tárepiniń sheklengenligin kórsetedi. [1]

Söylew tolıq rawajlanbağanlıgınıń II-dárejesi dáslepki kóp qollanılatuǵın ádetdegi sóylewdiń bolıwı menen xarakterlenedi. Balalar ápiwayı gáplerden paydalanıp biledi, málim sóz baylıǵına iye boladı. Olar predmetler, hádiyselerdiń óz aldına belgilerin ajrata aladı. Lekin bunday balalarda sóylewdiń qopal dárejede rawajlanbağanlıǵı ayqın kórinedi. Olar eki-úsh sózden ibarat gáplerden paydalanadı. Sózlik baylıǵı sol jasqa qaraǵanda normadan kem boladı. Ulıwmalastıratuǵın sózlerdi (dene aǵzaların, haywanlar, mebel, kiyim, palız ónimleri, miyweler, kásip atların) mazmunın bilmeydi. Háreket belgisin bildiriwshi sózlerden paydalanıwda qıyınshılıqlar gúzetildi, predmet atın, onıń forması, kólemi hám basqa belgilerin bilmeydi, mánisi jaqın sózlerdi almasıradı.

Söylew tolıq rawajlanbağanlıgınıń III-dárejesi — sóylewde leksikalıq grammatikalıq hám fonetik-fonematikalıq tárepten rawajlanbağanlıq elementleri gúzetiledi. Balalar sóylewge iye bolǵan halda insanlar menen baylanıs ornata aladı, lekin bunı ata-anası (tárbiyashı) qatnasında, olardıń arnawlı bir túsindiriwleri járdeminde orınlaydı. Bunday balalar ushın erkin halda baylanıs ornatiw júdá qıyın. Seslerdi aytıwda olardı bir-birinen ajrata almaw, artikulyaciya tárepten uqsas seslerdi almasırıw, ayırım jaǵdaylarda seslerdi buzıp aytıw bul balalar ushın xarakterli ózgeshelik bolıp tabıladı. Sóz baylıǵı normadan arqada qalǵan boladı, sóz baylıǵı analizinde leksikalıq qátelerdiń ózine tánligi kórinedi. Tekseriwde gáplerdi, gáplerde sózlerdi aqırına shekem ayta almaw sıyaqlı turaqlı grammatikalıq qáteler gúzetiledi. Kópshilik jaǵdaylarda olar qosımta qosılıwı menen sóz mánisiniń ózgeriwini túsiniw jetpeydi. [2]

Söylewi tolıq rawajlanbağan balalardıń baylanıslı sóylewin rawajlandırıwda qaraqalpaq xalıq erterkleri júdá áhmiyetli esaplanadı. Sebebi ertekler izbe-izlik

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th April, 2025

saqlanġan bir waqıyadan soń izi dawam etip ketedi. Mektepke shekemgi jastaġı balalar ertek esitiwdi júdá jaqsı kóredi. Sonlıqtan bul balalarġa qayta-qayta ertekler oqıp beriwimiz kerek boladı. Ertekler balalardıń sóylewin rawajlandırıp qalmastan, balalardı tárbiyalawġa da úlken járdem beredi. Qaraqalpaq xalıq erteklerinen mısal etip “ Túlki hám qoraz”, “Ġarġa hám shegirtke”, “Aqıllı otınshı”, “Dáw menen bala”, “Duzaqshı ġarrı”, “Jigit hám qarlıġash”, “Iyttiń nesiybesi”, “Arzıw ármanına jetken jigit hám basqa da kóplegen erteklerdi alsaq boladı. Hár bir ertekti oqıp beriw arqalı biz balalarda olardıń baylanıslı sóylewin rawajlandırıp baramız.

Demek qaraqalpaq xalıq ertekleri balalarda sóylewdiń izbe-izligin saqlawġa olardıń leksikalıq-grammatikalıq jaqtan baylanısıtırıwġa, waqıyalar izbe-izligin analizlewge járdem beredi.

Paydalanılġan ádebiyatlar

1. M.Y. Ayupova “Logopediya” Toshkent 2019
- 2.L.R. Mo’minova “Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish” Toshkent-1992
- 3.Л.С.Волкова “Книга в фонетико-фонематического и общее недоразвитие речи” Москва 2007.